

JAUME BORRÀS I FERRÉ



LES ÀNIMES DEL TEMPS

ELS CONTES QUE EXPLIQUEN LES PEDRES

(COL·LECCIÓ NARRATIVA) - 21

LES ÀNIMES DEL TEMPS

Jaume Borràs i Ferré

Quorum
LLIBRES

Primera edició: novembre del 2019

© Jaume Borràs i Ferré

© de l'edició:

Quorum Llibres

C/ de la Violeta, 6 • 43800 Valls

Tel. 977 60 25 91

quorum@quorumllibres.cat

www.quorumllibres.cat

Disseny i composició: 3 × Tres

Il·lustració de la coberta: Josep Ubia

Impressió: Romanyà Valls, SA

ISBN: 978-84-16342-36-5

DL T 1270-2019

ÍNDIX

Introducció	7
I. Mines de galena argentífera	13
II. Desembocadura del Roine	33
III. Ilercavònia.....	71
IV. Èxode i enfonyall	87
V. Ilergets, lacetans i ausetans	111
VI. Assetjant Ibera.....	127
VII. Retorn a l'Edetània	147
VIII. Expedició a Naro	173
IX. Reconquesta romana d'Arse.....	197
Llistat alfabètic de personatges i la seva relació.....	231
Bibliografia consultada	235

*Aquest llibre el dedico a Cristina, la meva companya de vida.
També als meus fills, Anna, Judit, Jaume, Jan i Mariona, i als
meus nets, Pau, Ayla, Guillem, Roc, així com als qui hagin
de venir, amb el desig d'aconseguir despertar el seu esperit de
curiositat i apassionament davant la vida.*

INTRODUCCIÓ

Els personatges i les vides de què parla la novel·la són una invenció meua, però el context històric, la narració dels fets bèl·lics i la seva cronologia són rigorosament certs, segons ens expliquen els historiadors clàssics. Els noms dels personatges i dels *oppida*¹ als quals s'al·ludeix es corresponen amb noms reals de persones i pobles que van existir, tot i que alguns d'ells encara no s'han pogut ubicar amb precisió, com ara Ibera. En el relat, adjudico aquest *oppidum* a Amposta per considerar-lo el candidat amb possibilitats més raonables, com també adjudico Iltirka² a Tortosa per les mateixes raons.

La present novel·la representa una suma de vides d'homes i dones coetanis en el temps, de procedències i tribus diverses, les vides dels quals convergeixen a l'Edetània³ cap al 212 aC, i que em permeten imaginar com va poder afectar la duresa de l'esclavitud i la cruïsa de la guerra les seves tranquil·les vides. Entre el 218 i el 201 aC es desenvolupa la Segona Guerra Púnica entre Roma i Cartago en sòl ibèric i italià; els romans,⁴ comandats pels germans Publi i Gneu Corneli Escipió, i, els púnics,⁵ comandats pels també germans Anníbal i Àsdrubal Barca. Una sagnant guerra que pretenia assolir el control dels territoris i les riqueses minerals dels ibèrics, i que finalment es va acabar estenent a tota la península, fet que va provocar un canvi definitiu de la nostra història. Una guerra de domini, que va afectar totes les tribus ibèriques, desconnectades entre elles, que van ser obligades a posicionar-se a favor dels uns o dels altres, rebent-ne les injustes conseqüències.

¹ Plural d'*oppidum*, les ciutats fortificades pels romans.

² També Iltirke, possiblement la Tortosa preromana.

³ Aproximadament, l'actual província de València.

⁴ També denominats *llatins*.

⁵ Cartaginesos, de la república de ciutats estat fenícies controlades per Cartago.

Les referències sobre la navegació dels ibers prové de la visita realitzada a l'exposició temporal del 2017 sobre els "Navegants d'aiguamolls, 2.000 anys de secrets enfonsats", feta al Museu d'Arqueologia de Catalunya, centrada en l'excavació dels jaciments subaquàtics dels derelictes de *Cap de Vol* i *Cala Cativa I*, enfonsats al Port de la Selva (Alt Empordà) quan transportaven àmfores de vi. La informació sobre indrets, costums, noms de pobles, personatges i fets històrics han sortit de bussejar en les fonts bibliogràfiques existents; també de visitar els diversos museus arqueològics de Múrcia, Alacant, València, Amposta i Barcelona, i de la visita als nombrosos poblats ibèrics més o menys excavats i visitables, com ho han estat la ciutadella ibèrica de les Toixoneres, a Calafell; el Molí de l'Espígol, a Tornabous, els Vilars, a Arbeca; la Moleta del Remei, d'Alcanar; el Castellet de Banyoles, a Tivissa; Ilturo, a Cabrera de Mar; el Puig de Sant Andreu, a Ullastret, i Emporion, a Sant Martí d'Empúries, entre molts altres.

Els territoris ibèrics abastaven tots els de la península Ibèrica banyats per la mar Mediterrània, situats entre les desembocadures dels rius Baitis,⁶ pel sud, i Roine, pel nord, encara que els de cultura netament ibèrica s'estenien des dels territoris de la Contestània,⁷ pel sud, i fins als dels sordons⁸ i els elísics,⁹ pel nord. Els situats més al sud de Qart Hadasht,¹⁰ la Turdetània, l'Oretània i la Bastetània¹¹ van tenir una forta i molt perllongada influència dels visitants del nord d'Àfrica, primer amb l'assídua visita dels fenicis¹² durant uns quants segles i després amb la colonització púnica.

Podem dir que la novel·la transcorre durant els primers anys de l'anomenada *romanització*, la qual sembla clar que sí que va existir des d'un punt de vista cultural i tecnològic, però no és gens clar que també es produís des del punt de vista d'haver substituït la llengua original. Segons publica Carme Jiménez Huertas, lingüista, llicenciada en Filologia Catalana, professora de llatí i estudiosa de la llengua ibèrica, al seu llibre *No venimos del latín*, les

⁶ El riu Guadalquivir.

⁷ Aproximadament, l'actual província d'Alacant.

⁸ Tribu ibèrica que ocupava la zona del Rosselló.

⁹ Petita tribu ibèrica de la regió de Narbona.

¹⁰ Qart Hadasht: Cartago Nova per als púnics; la ciutat de Cartagena (Múrcia).

¹¹ Turdetània, Oretània i Bastetània eren aproximadament el que és avui Andalusia.

¹² També anomenats *cananeus*, poble semita que ocupava el territori que avui és Palestina, Israel, Síria i el Líban, sota el nom de Canaan.

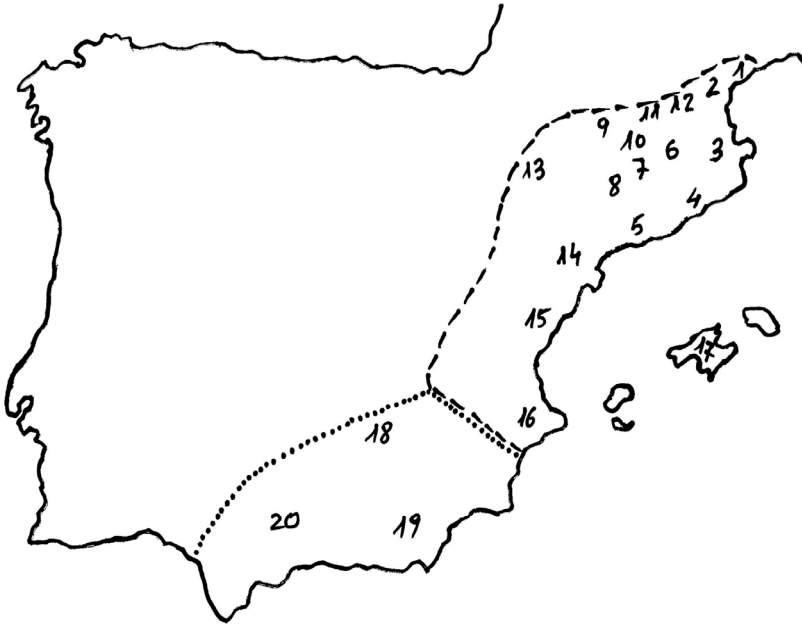
llengües romàniques, inclòs el català, no tenien el llatí com a substrat originari, sinó que tenien les seves pròpies llengües primigènies. S'atreveix a dir el que molts “entesos” en la matèria segur que també pensen, però no gosen explicar. Amb l'aval de sòlids arguments gramaticals, lingüístics, fonètics i sintàctics, conclou que el català, el castellà i la resta de llengües romàniques no venen ni de bon tros del llatí, perquè aquest mai no es va arribar a parlar en els respectius territoris. El llatí senzillament va ser la llengua culta amb la qual els historiadors romans van escriure les gestes bèl·liques, i també la utilitzada en els textos eclesiàstics durant tota l'edat mitjana; és a dir, el llatí va ser la llengua escrita, però no pas la parlada. En els exèrcits romans només van parlar el llatí els soldats i membres de l'Estat major provinents de la petita regió del Laci, que envoltava Roma; però la major part dels seus soldats parlaven etrusc, osc, umbre, falisc, grec i cartaginès. Els seus arguments tenen la contundència del sentit comú i d'algú que parla des del més profund coneixement lingüístic. Però els seus arguments provoquen l'al·lèrgia del món acadèmic, ja que reconèixer una cosa semblant fa trontollar l'explicació “oficial” de com s'han format les llengües romàniques. Sempre ens han explicat que la nostra llengua i les altres romàniques han estat el fruit d'una “degeneració” de la llengua llatina, transformada en un llatí vulgar. El problema és que no s'ha trobat cap vestigi escrit d'aquest suposat llatí vulgar, que s'hauria fet servir durant un munt de segles fins a derivar en cada una de les llengües romàniques. Contràriament, sí que tenim constància de la troballa de més de 2.000 fragments de texts escrits en llengua ibèrica, una llengua amb signari¹³ propi, escrita i llegida per una gran part de la població durant molts segles abans de la colonització romana. Si totes les llengües romàniques han trobat solucions gramaticals, lingüístiques i sintàctiques equivalents entre elles, i diferents de les que utilitza el llatí, que teòricament és la seva llengua mare, com s'explica això? L'explicació és que, en veritat, totes han derivat a partir del seu substrat lingüístic més antic, que en el cas del català ha estat la llengua ibèrica, i en el cas del castellà la celtibèrica, evidentment ambdues influïdes per totes les llengües invasores posteriors, inclòs el llatí. Quina casualitat que els territoris de parla catalana, des del Rosselló fins a Alacant, han estat els originalment de parla ibèrica.

¹³ Signari ibèric: alfabet construït a base de símbols, avui perfectament identificats i llegibles, però de paraules i frases encara no interpretables.

Sento que les pedres ens parlen cada cop amb la veu més alta, perquè ja volen que s'expliqui la nostra història tal com realment s'ha produït. Tenim l'obligació de continuar cercant les respostes que tenen les pedres que encara són amagades a sota terra, perquè només així podrem deixar que s'expliquin, i ens permetran atorgar als ibers el seu veritable mèrit històric. Nosaltres en som els seus hereus.

JAUME BORRÀS I FERRÉ és un metge, no pas un arqueòleg, però un amant i estudiós dels ibers i del seu període històric. Va ser alcalde i regidor de Patrimoni de Cabrera de Mar, el poble que acull Ilturo, l'imponent *oppidum* laietà, a més de les restes evidents de l'administració militar romana que es va establir a la seva vall.

**DISTRIBUCIÓ DE LES TRIBUS IBÈRIQUES
A LA PENÍNSULA ENTRE EL 218 I EL 201 aC**



**TRIBUS IBÈRIQUES QUE CONFORMARAN LA
HISPÀNIA CITERIOR ROMANA**

- | | |
|--------------|----------------|
| 1. Elísics | 10. Bergistans |
| 2. Sordons | 11. Andosins |
| 3. Indigets | 12. Ceretans |
| 4. Laietans | 13. Sedetans |
| 5. Cessetans | 14. Ilercavons |
| 6. Ausetans | 15. Edetans |
| 7. Lacetans | 16. Contestans |
| 8. Ilergets | 17. Balears |
| 9. Arenosins | |

**TRIBUS IBÈRIQUES
AMB INTENSA
INFLUÈNCIA
FENICIOPÚNICA QUE
CONFORMARAN LA
HISPÀNIA ULTERIOR
ROMANA**

18. Oretans
19. Bastetans
20. Turdetans

I

MINES DE GALENA ARGENTÍFERA (a Qart Hadasht, del 218 al 216 aC)

La galena argentífera¹⁴ obtinguda de les mines properes a Qart Hadasht¹⁵ era doblement valorada pels púnics,¹⁶ perquè els oferia dos metalls molt apreciats, com el plom i l'argent. El primer s'emprava en la fabricació d'innombrables útils per a la vida diària, i el segon en la confecció de joieria, i també per a l'encunyació de moneda, per pagar els soldats i el nodrit grup de mercenaris de l'exèrcit púnic. A les diverses mines de galena argentífera properes a Cartago Nova hi treballaven milers d'esclaus ibers; la majoria havien estat fets presoners en les nombroses guerres lliurades des de l'inici de la recolonització de les antigues colònies fenícies de la península Ibèrica feta per Cartago.¹⁷

Entre aquests, els nens eren un grup molt apreciat per fer-los treballar dins de les mines més profundes; la majoria orfes, o senzillament arrancats dels braços de les seves mares després d'haver-les violades i haver-los tallat el coll. Aquell tipus de mà d'obra els era especialment útil per realitzar el delicat treball al fons de les estretes galeries. Nens famèlics, que treballaven sense descans picant els filons més difícils, allà on els adults ja no podien accedir.

Nens que tard o d'hora es quedaven cecs pel *pannus*¹⁸ corneal, causat per la irritació constant de la pols als ulls, i el temps massa perllongat sense veure

¹⁴ Sulfat de plom que sol contenir un percentatge de plata.

¹⁵ Cartago Nova. Capital púnica a la Ibèria, fundada el 227 aC per Amílcar Barca al damunt de la Màstia dels mastiense, avui Cartagena (Múrcia).

¹⁶ De l'Estat púnic o cartaginès, amb seu a Cartago, a la costa de Tunísia.

¹⁷ S'inicia el 237 aC des de Gades (Cadis), una excolònia marítima fenícia.

¹⁸ Opacificació de la còrnia pel teixit cicatricial en la queratitis irritativa.

la llum del dia. Joves, quasi nens, que s'ofegaven per una fibrosi pulmonar prematura, en resposta a la silicosi,¹⁹ moltes vegades complicada amb una tuberculosi²⁰. Una tos irritativa constant que els feia esputar sang, i, quan els seus tendres cossos ja no ho resistien, els feia expulsar l'ànima per la boca. Mà d'obra d'un sol ús, i sense cap cost que, en morir, seria substituïda per una nova mà d'obra que tindria el mateix final.

Espectres vivents mal alimentats, esparracats i bruts, condemnats a la foscor i al diàleg del fuet. Éssers desvalguts que transitaven per les fosques i humides galeries, amb la mateixa agilitat que les rates ho fan dins les clavegueres. Nens amb cifosi²¹ pel constant caminar ajupit, o amb lesions al cap i amputacions a les extremitats, causades pels aixafaments en els freqüents esfondraments que es produïen a les galeries.

En Juba coordinava el treball d'un d'aquests equips de miners minúsculs, i ho feia a fuetades. Era un númera²² desprietat, que s'afanyava a aconseguir que la producció del dia fos prou generosa per no rebre amonestacions dels seus superiors. Pel capatàs pedòfil, el valor d'aquelles miserables vides era nul; a cap d'ells no els pertanyia la seva, després d'haver-ne perdut el dret. Eren un senzill botí de guerra. Juba els considerava morts vivents, als qui havia de munyir la poca vida que els pogués quedar en benefici propi, i, per aquest motiu, ni tan sols es preocupava d'alimentar-los.

La principal motivació dels nois a fer el treball era fer-lo bé i ràpid, per evitar les fuetades. Entre els esclaus hi havia un grup d'elegits, que per tal d'escapolir-se de la feina dura, es passaven el dia fent-li la rosca a l'africà, i aquests eren anomenats pels altres treballadors com "els llepaculs", o senzillament "els llepes"; espietes, ganduls, i deladors dels qui, veritablement sí que es deixaven la vida a dins la mina pencant. Els llepes es barallaven per aconseguir ser ells els elegits, "els afortunats", a la porculització nocturna del nord-africà pedòfil. A canvi de parar-li el cul, d'escalfar-li el llit, i de fer-li altres filigranes sexuals, era possible que rebessin un miserable rosegó de pa. Tots els nois, inclosos els "llepes", el temien i el menyspreaven.

¹⁹ Cicatrizació broncopulmonar induïda per la respiració de pols de sílice.

²⁰ Infecció per la micobactèria de la tuberculosi amb afectació pulmonar o digestiva crònica.

²¹ Encorbament anterior del tram cervico-dorsal de la columna vertebral.

²² De la Numídia, que va ser una província fidel a Cartago, situada a l'oest de l'Algèria actual.

El cos del nùmida podia a suor i a podrit després d'anys de treball a ple sol sense haver utilitzat mai l'aigua ni el sabó. A la boca quasi no li quedaven dents, i el seu alè era insuportable, molt capaç de tombar mort un porc dins de la seva immunda cort. Els dits de les mans mostraven unes ungles llargues i punxegudes, com veritables urpes. Tenien les seves concavitats plenes d'una espècie d'engrut negre; porqueria acumulada a còpia d'anys. Les dels peus les doblaven en longitud i brutícia, i es recargolaven formant autèntics tirabuixons. Tenia la pell fosca i brillant de les ètnies del nord d'Àfrica, amb el cos ple de cicatrius terrorífiques que recordaven més un mapa que no pas la pell d'un cos humà. En Juba era borni; li faltava l'ull esquerre. Una llarga i ampla cicatriu li creuava el rostre, passant pel damunt de l'ull desaparegut. L'ull dret patia una exoftàlmia;²³ feia la sensació que en qualsevol moment li volgués saltar fora de l'òrbita. Això encara li donava un aspecte més grotesc, ja que l'ull li quedava obert inclús quan dormia, i els nois creien que ho feia volent, per vigilar-los.

Entre els nois corria el rumor que Juba havia servit com a soldat mercenari a les ordres del general Amílcar Barca, a la guerra de Sicília, lliurada uns anys abans entre Cartago i Roma.²⁴ Vençuts els púnics, els seus soldats mercenaris s'havien revoltat quan no van cobrar el sou que s'havia acordat.²⁵ Com a represàlia, van mutilar 700 presoners innocents, tallant-los els braços o les cames, incloses les dones i els nens, i ho van fer davant els ulls atònits d'Amílcar i dels senadors de la metròpolis púnica. A continuació els van fer baixar dins la rasa que prèviament els havien fet cavar, i els van enterrar vius. Cartago va decidir castigar l'atrocitat i l'insult, i Amílcar va decidir acceptar el comandament de l'exèrcit per anar-los a escarmentar. Els mercenaris revoltats es van haver d'atrinxerar durant tres llargs anys i quatre mesos; i es diu que si varen sobreviure un cop exhaurits els queviures va ser perquè es van acabar menjant la carn dels seus cavalls, la dels seus presoners i esclaus i, finalment, la dels mateixos difunts.

Del borni, els nois n'explicaven històries terrorífiques, encara que no sabien si eren certes, i per aquest motiu, vivien el seu dia a dia atemorits. Es deia que, en una ocasió, durant una de les seves freqüents ofuscacions etíliques, s'havia menjat un nen; aquest rumor els tenia absolutament aterrits.

²³ Exoftàlmia tiroïdal de Graves-Basedow, amb protrusió ocular i retracció palpebral.

²⁴ Primera Guerra Púnica (264-241 aC): Cartago *versus* Roma. Guanyaren els llatins.

²⁵ Guerra dels Mercenaris (241-238 aC): entre Cartago i els mercenaris rebels.

Gràcies als déus, la ciència de la mineria havia avançat força en aquells temps. S'havien començat a utilitzar artefactes que permetien buidar l'aigua de les mines quan s'acumulava dins les galeries si de manera fortuïta es perforava alguna veta d'aigua. Antigament, quan això succeïa, gran part de la mina o de les seves galeries quedaven entollades i inutilitzades. Ara, amb el cargol d'Arquimedes,²⁶ amb les sínies i amb la politja de catúfols de coure ja eren capaços d'evacuar-la, pujant-la mecànicament a gran alçada; aquest repte ja l'havien assolit.

Les eines utilitzades en l'exploració minera eren pics, punteroles i martells de ferro, que s'aflaven picant-les sobre pedres de gres. El mineral era recollit amb les aixades i posat dins de cabassos d'esparg, amb els quals es pujava a la superfície. Les galeries eren apuntalades amb fusta d'alzina, que també es feia servir per fer els quadres, les portades i el costellam de seguretat, per evitar els esfondraments. Per facilitar el descens a la mina es construïen galeries inclinades, o bé pous d'accés amb graons esculpits a les parets que permetien ficar-hi els peus i les mans a l'hora de baixar o pujar. Els desnivells més importants se salvaven emprant escales construïdes amb un tronc gruixut de secció quadrangular que era encastat al bell mig del pou. A les vores d'aquest s'hi havien tallat escotadures en forma de dents de serra que feien les funcions de graons, i que els minúsculs miners utilitzaven per baixar i pujar amb agilitat, com si fossin sargantanes.

A les parets de les galeries, a cada certa distància, s'hi havien construït fornícules picades a la roca per posar-hi les llànties d'oli que els il·luminaven el treball. El mineral es treia per les boques de les galeries inclinades, o bé pels pous verticals; en aquest cas, fent servir un torn manual, que consistia en un cilindre amb creuetes de fusta a cada banda, i una maroma que s'hi enrotllava, al final de la qual s'hi penjaven els cabassos d'esparg amb un ganxo. El torn es feia girar a força de braços fent pujar el mineral; de vegades també s'utilitzava per treure els miners ferits quan es produïen accidents. Els que morien a dins de la mina no mereixien ni tan sols l'esforç de treure'ls, i se'ls enterrava al sòl de qualsevol galeria ja exhaurida.

²⁶ Cargol espiral que gira dins un tub inclinat fent pujar l'aigua o la farina, i que s'acciona manualment o amb un molí i la força del vent.

En Turino, junt amb molts altres esclaus, havia estat pres com a botí de guerra, a Arse²⁷ i a altres ciutats ibèriques conquerides pels púnics. El setge a la ciutat fortificada edetana s'havia perllongat prop de nou mesos, i molts dels seus habitants varen preferir el suïcidi o la foguera abans que deixar-se prendre per ser esclavitzats. La majoria dels nens petits de la ciutat havien estat degollats pels seus pares quan van veure que la conquesta de l'imponent *oppidum*²⁸ edetà era ja inevitable, i ho van fer abans de suïcidar-se ells mateixos llençant-se a la foguera amb totes les seves pertinences de valor. L'objectiu era evitar-los el sofriment, la vexació i l'esclavatge. Coneixien perfectament quin seria el seu destí, i el dels seus fills, si queien en mans dels púnics.

També els grecs foceus i els romans practicaven aquell tipus de domini sobre les persones del bàndol oponent. Des de l'arribada d'aquests pobladors del nord d'Àfrica, les gents locals havien pres consciència de la terrible possibilitat de perdre la seva llibertat individual, i tenien clar que era millor morir abans de convertir-se en "morts vivents", que la família fos separada i acabar tots deportats i obligats a fer les pitjors feines.

La majoria de les nenes i noies joves del bàndol oponent capturades serien convertides en esclaves sexuals per a l'exèrcit i les dones més madures, venudes per atendre el servei domèstic de les famílies acabalades i també per atendre el conreu de les terres propietat dels adinerats.

Els homes podien ser destinats a qualsevol de les feines públiques o privades més dures que hom pot imaginar, com la mineria, picar pedra a les pedreres, fer les feines de la construcció o de remer en un vaixell quadrirrem²⁹ púnic. Es considerava que l'oponent, en haver perdut la guerra, hauria d'haver estat mort durant la batalla, i que, en el cas que no hagués estat així, l'alternativa era prendre'l i esclavitzar-lo per poder treure'n un profit; la vida ja no els pertanyia, i la podien perdre en el moment que a l'amo li donés la gana.

Anníbal, el fill petit d'Amílcar, havia accedit al generalat de l'exèrcit púnic a la península Ibèrica, després de la mort del pare, i succeït pel seu cunyat

²⁷ Arse-Zakantia. Ciutat fortificada grecoedetana aliada de Roma. La conquesta per part dels cartaginesos va ser l'origen de la Segona Guerra Púnica (218-201 aC). Avui és la població de Sagunt, propera a València.

²⁸ Denominació romana de les ciutats fortificades.

²⁹ Vaixell de guerra impulsat per quatre alçades de remers per banda.

Àsdrubal, que també havia estat malaguanyat. Amílcar havia mort a llici,³⁰ quan confiadament esperava els reforços promesos per Orissó, cabdill dels oretans, presumpte aliat seu, i que, en lloc d'ajudar-lo, el que va fer va ser atacar-los per sorpresa. En la contesa, Amílcar va voler creuar un riu, amb tan mala fortuna que va caure del seu cavall, i va morir ofegat. Mort també Àsdrubal, assassinat per un esclau iber fidel a la *devotio*³¹ pel seu cabdill, Anníbal va ser proclamat nou general dels exèrcits púnics a Ibèria, amb només 25 anys d'edat.

La primera expedició de guerra del jove general va ser l'enfrontament amb els òlcades i els vacceus de l'interior peninsular, prenent Helmantiké i Arbucala.³²

Anníbal es va enfurismar molt quan, un cop es va haver conquerit Arse, després de nou mesos de setge, va trobar la ciutat completament desolada, sense cap trofeu que tingués un mínim de valor; i, encara més, perquè durant el setge, ell mateix havia patit la ràbia del dolor físic en carn pròpia, quan una llança de l'enemic li havia travessat una cuixa.

Per aquest motiu, un cop assolida la conquesta, havia donat instrucció a Bostar³³ i a Bolmilcar³⁴ d'emportar-se tots els supervivents a Qart Hadasht per treure'n un bon profit; serien mà d'obra dins les mines de plata que hi havia disseminades a les muntanyes properes que voltaven la nova metròpoli púnica. Era precisament aquest l'objectiu dels púnics; anar estenent la conquesta de la península i explotar-ne les ingents riqueses minerals.

Una altra zona minera explotada pels púnics, rica en coure i també en plom i argent, es trobava dins els territoris oretans, a la rodalia de Càstulo.³⁵ Va ser el general Amílcar, pare de la nissaga dels Barca, qui havia iniciat la reconquesta de la península Ibèrica.³⁶ Va recolonitzar les antigues colònies fenícies del sud peninsular i va anar estenent el seu domini cercant la complicitat dels cabdills de les tribus locals, inclús establint llaços de família amb

³⁰ O Helike, possiblement Elx, a Alacant. Amílcar Barca hi va morir el 228 aC.

³¹ Adhesió incondicional del soldat pel cabdill, protegint-lo inclús donant la vida. Àsdrubal havia ordenat la mort del seu cabdill, el 221 aC.

³² Helmantiké (Salamanca) i Arbucala (Toro) van ser preses pels púnics el 220 aC.

³³ Secretari personal d'Anníbal Barca.

³⁴ General púnic.

³⁵ Capital dels oretans, "els de les muntanyes". Linares (Jaén).

³⁶ La conquesta cartaginesa de la península s'inicia el 237 aC.

ells. Per aquest motiu, el seu fill petit Anníbal havia estat casat amb Himilce, una bonica princesa oretana, filla de Mucro, el reietó de Càstulo. Però el tarannà negociador i de progressiu domini pacífic establert per Amílcar, que havia continuat després de la seva mort, sota el mandat del seu gendre Àsdrubal, es va acabar quan aquest darrer també va morir.

Quan va ser nomenat nou general de l'exèrcit púnic a la Ibèria, Anníbal va canviar de manera radical les formes de relacionar-se amb les tribus locals que havia establert el seu cunyat Àsdrubal, més partidari d'assolir pactes abans de vessar sang; aquestes relacions es van tornar brutals i despietades. Per tal de sotmetre els nous territoris i evitar els constants aixecaments dels ja conquerits, s'assegurava la seva fidelitat, prenent ostatsges entre els familiars dels cabdills locals.

L'esclavatge ja existia en el segle VIII aC, un mercat que va ser potenciat pels fenicis. Grècia, Roma i també Cartago el van sofisticar i el van estendre. En aquells temps, l'esclau era concebut com un objecte animat que formava part de la propietat privada, un element del patrimoni. Els esclaus eren venuts seguint les mateixes regles que regien la venda d'un tros de terra o d'un animal. Eren inclosos a les herències entre els altres béns materials; per damunt de tot, eren considerats objectes.

L'esclau, doncs, era algú que havia estat comprat per ser destinat a fer feines servils. La més antiga causa d'esclavatge era haver estat fet presoner en la guerra. El vencedor es convertia en l'amo i senyor absolut dels béns i de les persones del poble vençut, i el vençut era normalment esclavitzat i venut com a tal. Aquesta forma d'esclavització feia que el nombre d'esclaus disponibles als mercats variés en funció de l'activitat militar. Però no tots els esclaus varen ser captius; també va ser freqüent trobar com a origen de l'esclavatge la venda per si mateixa. Els fills d'un home o una dona esclavitzats també ho eren per aquesta causa. Inclús els nens nascuts lliures podien convertir-se en esclaus, quan els pares indigents decidien desfer-se'n perquè no els podien mantenir: els podien vendre o abandonar. Un mètode més cruel i més directe era l'abandonament dels fills no desitjats, amb major freqüència les nenes. Els pares adoptius els criaven, i també tenien el dret de quedar-se'ls com a esclaus.

En època romana, varen predominar dues tipologies principals d'esclavatge: els esclaus rurals, a qui atribuïen les feines de tipus agrícola o ramadera, i els esclaus urbans, a qui feien fer feines artesanals, industrials o de tipus domèstic. D'aquest darrer tipus d'esclaus, en varen posseir un gran espectre de personatges, dins l'escala social dels ciutadans romans, adinerats o

acomodats: els nobles, les classes mitjanes i els artesans. Els propietaris els assignaven tot tipus de feines domèstiques, fent de donzelles, de guardians, de mecànics o de cuiners, i fins i tot dedicats a la puericultura, a l'educació i a la medicina, encara que aquestes darreres tasques les solien assignar als esclaus provinents de Grècia i de la Mediterrània oriental.

Els esclaus en època romana no podien formar part de l'exèrcit, excepte durant els períodes excepcionals, o d'extrema necessitat. Si un esclau gosava presentar la seva candidatura voluntària per ser enrolat a l'exèrcit, en un intent de fugir de l'esclavatge, suposava exposar-se a la possible pena capital en el molt probable cas de ser descobert. Encara que no podien portar armes ni entrar en combat, sí que els esclaus varen formar part de l'aparell militar, sigui en la intendència, o en altres tasques no militars. Tots els oficials, inclús molts soldats rasos, varen tenir criats esclaus que els acompanyaven.

Els púnics, com els romans, mantenien relacions sexuals amb els seus esclaus domèstics. Alguns, d'acord amb les seves preferències, compraven joves d'un o altre sexe, per servir-se de parella sexual. Altres compraven esclaus i els prostituïen per treure'n profit. Per desgràcia, aquest era el destí final de les moltes nenes abandonades pels seus pares. Alguns esclaus també varen participar en l'administració pública, i en tasques imperials; varen dirigir els aqüeductes, les mines, les pedreres i la casa de la moneda, entre altres tasques importants. La situació dels esclaus imperials va ser diferent de la de la resta d'esclaus; se'ls va permetre tenir patrimoni, i alguns fins i tot van disposar d'esclaus propis. Aquests podien esperar una més fàcil manumissió,³⁷ per després seguir la seva carrera com a lliberts³⁸ imperials.

En general l'esclau estava completament sotmès als desitjos de l'amo; a la seva crueltat, o a la seva benevolència, i estava sota la seva protecció. L'amo els vestia i els donava sostre i aliment, i també era amb qui, en determinades circumstàncies, podia mantenir una certa familiaritat. Podien participar en la vida religiosa, i en ocasions se'ls permetia casar-se entre ells. La possibilitat d'aconseguir la manumissió no era impossible, i encara menys en el cas dels fills o els nets de l'esclau, cosa que els significava haver assolit la ciutadania romana.

Els esclaus fugitius solien ser capturats relativament ràpid, perquè la seva condició d'estrangers i l'accent foraster els delatava, a banda de les recom-

³⁷ Alliberació voluntària d'un esclau per part del seu amo.

³⁸ Esclau alliberat pel seu amo.

penses que s'oferien per als qui els delatessin. La seva captura suposava el càstig físic assegurat, i en moltes ocasions motivava el seu marcatge a ferro roent, a la galta o al front, amb la inscripció "TMQF".³⁹ L'Estat també podia concedir la manumissió a un esclau, com a càstig per a l'amo, quan aquest havia comès algun delicte. Però en general la manumissió era una prerrogativa de l'amo, que la podia exercir segons el seu desig: en agraïment a un perllongat servei, o quan l'esclau comprava la pròpia llibertat, a canvi de diners. També era freqüent l'alliberament de les esclaves, per poder-s'hi casar, o senzillament concedir l'última voluntat a un esclau ja moribund.

El pitjor era quan l'amo alliberava un esclau ancià o incapacitat per tal d'estalviar-se les despeses del seu manteniment, un fet que el condemnava a morir de gana, al carrer. Altres maneres d'aconseguir l'alliberament era per la via de deixar-ho escrit al testament, o directament fent inscriure el nom de l'esclau al llistat del cens dels ciutadans, sota sol·licitud expressa de l'amo. En el cas que aquest ho hagués deixat escrit al seu testament, l'esclau havia de ser alliberat després de la mort de l'amo, i els hereus no s'hi podien oposar, ja que havia estat voluntat del difunt. Per aconseguir la manumissió, senzillament era necessari que l'amo ho demanés al governador, o al pretor, i eren aquests els qui reconeixien la seva llibertat, tot pronunciant l'*addictio libertatis*.⁴⁰

Quan Anníbal va arribar a Qart Hadasht amb tot el seguici d'esclaus provinents d'Arse, en Turino va quedar bocabadat de l'esplendor d'aquella ciutat. Aquesta "nova" metròpoli púnica s'havia construït damunt l'antiga ciutat de Màstia⁴¹, després d'haver estat visitada des d'antic pels comerciants fenicis, quan aquests visitaven les costes tartessies.⁴² Àsdrubal el Bell, gendre d'Amílcar i oncle d'Anníbal, havia iniciat la seva reconstrucció vuit anys enrere, per utilitzar-la com a base de les operacions púniques a la península; la denominada Ciutat Nova o Qart Hadasht. La bocana a la seva badia quedava, en una gran part, tancada per les roques i les illes circumdants, i formava una llacuna immensa, completament a recer dels vents i l'onatge del mar exterior; un port natural immillorable per a la guarda de la gran flota naval de Cartago, que superava els 220 vaixells de tonatge i calat variables.

³⁹ "Tene me quia fugio"; traducció: "deteniu-me, ja que sóc un fugitiu".

⁴⁰ Sentència d'alliberament de l'esclavatge per ser un llibert.

⁴¹ *Oppidum* tartessi transformat en Qart Hadasht (Cartagena).

⁴² Del territori habitat pels tartessis, una ètnia amb una cultura específica que habitava al sud peninsular, anterior a la cultura ibèrica.